

TARPTAUTINĖ MOKSLINĖ 23-IOJI JONO JABLONSKIO
KONFERENCIJA

Reikšmė kalboje ir kultūroje

TEZĖS

Universiteto g. 5, Vilnius
2016 m. rugsėjo 23–24 d.

Mokslinis komitetas

Prof. dr. Grasilda Blažienė (pirmininkė, Lietuvių kalbos institutas)

Doc. dr. Aleksejus Andronovas (Sankt Peterburgo valstybinis universitetas, Rusija)

Prof. dr. Laimutė Balodė (Helsinkio universitetas, Suomija; Latvijos universitetas, Latvija)

Prof. dr. Ineta Dabašinskienė (Vytauto Didžiojo universitetas)

Prof. habil. dr. Jolanta Gelumbeckaitė (Frankfurto prie Maino Goethe's universitetas, Vokietija)

Prof. habil. dr. Anna Tyrpa (Lenkijos mokslų akademija, Lenkija)

Doc. dr. Loreta Vilkienė (Vilniaus universitetas)

Prof. habil. dr. Anna Zielińska (Lenkijos mokslų akademija, Lenkija)

Organizacinis komitetas

Dr. Aurelija Gritėnienė (Lietuvių kalbos institutas)

Dr. Gintarė Judžentytė (Vilniaus universitetas)

Prof. dr. Vytautas Kardelis (Vilniaus universitetas)

Dr. (HP) Rita Miliūnaitė (Lietuvių kalbos institutas)

Doc. dr. Kristina Rutkovska (Vilniaus universitetas)

Prof. dr. Irena Smetonienė (Vilniaus universitetas)

Prof. dr. Jolanta Zabarskaitė (Lietuvių kalbos institutas)

Doc. dr. Vilma Zubaitienė (Vilniaus universitetas)

Leidinio sudarytoja Gintarė Judžentytė

Leidinio redaktorės: Gintarė Judžentytė, Kristina Rutkovska, Vilma Zubaitienė

Turinys

Monika Bogdzevič <i>PYKČIO</i> konceptas lietuvių kalboje (sisteminiai duomenys)	4
Aloyzas Gudavičius <i>Konceptualiųjų metaforų konvencionalumo aspektas</i>	5
Sigita Jakimovienė (Ne)mandagumo raiška nusikaltimų diskurse: įvardijimo aspektas.....	6
Birutė Jasiūnaitė <i>Velnio pavadinimai pagal veiksmą ar funkciją lietuvių tarmėse ir tautosakoje</i>	8
Daiva Kardelytė-Grinevičienė <i>Rytų aukštaičiai vilniškiai: kas SAVAS, o kas SVETIMAS</i>	9
Stanisława Niebrzegowska-Bartmińska <i>Różne znaczenia czy różne profile?</i>	10
Silvija Papaurėlytė <i>Cukrinio diabeto (cukraligės) konceptas lietuvių kalbos pasaulyje</i>	12
Rūta Petrauskaitė <i>Europos institucijų diskurso pozityvusis patosas</i>	13
Dorota Rak <i>Archiwalia Działu Dokumentacji Kontekstów Kulturowych Muzeum Etnograficznego w Krakowie jako źródło badań językoznawczych</i>	14
Maciej Rak <i>Testamenty podhalańskie z XVII i XVIII w. jako źródło do dziejów słownictwa dotyczącego kultury materialnej</i>	15
Kristina Rutkovska <i>Sposoby analizy semantycznej przysłów</i>	16
Zofia Sawaniewska-Mochowa <i>XIX-wieczne słowniki przekładowe z Litwy jako źródła do badań etnolingwistycznych</i>	17
Marius Smetona <i>VANDUO</i> lietuvių sąmonėje	18
Irena Smetonienė <i>Laisvė – viena iš esminių lietuvių vertybių</i>	19
Марфа Толстая <i>Семантика превентивных оберегов в славянской народной традиции</i>	20
Светлана Толстая <i>Семантическая реконструкция в этнолингвистике</i>	21

PYKČIO konceptas lietuvių kalboje (remiantis leksikografiniais duomenimis)

Pranešimo tikslas – remiantis leksikografiniais duomenimis parodyti, koks pykčio suvokimo modelis ir kalbinės jo raiškos potencialas įsitvirtinęs lietuvių kalbos sistemoje. Tikslui pasiekti atliekama išsami leksikografinių duomenų analizė, gilinamasi į kalbos leksikone įsitvirtinusių pykčio jausmų kategoriją ir jos raišką.

Pranešime pykčio jausmų kategorijos pavadinimui (pasirinktam dėl centrinės pykčio padėties kategorijos struktūroje) priskiriamas simbolio, žyminčio įvairialypę leksinių vienetų klasę, vaidmuo. PYKČIO sąvoka atstovauja visai su pykčiu susijusių jausmų pavadinimų kategorijai, t. y. nėra tapati vien tik leksemos *pyktis* reikšmėms, bet apima ir *įširdimą, įsiūtį, įniršį* ir kitas susijusias emocines būsenas pavadinančių žodžių reikšmes.

Išsami leksikografinių duomenų analizė leido rekonstruoti leksinį semantinį PYKČIO lauką, tam tikru būdu atspindintį sudėtingą vidinę PYKČIO kategorijos struktūrą, bei išskėlė aiškėn tuos PYKČIO sąvokos sudedamuosius, kurie yra būtini išsamiose jausmų pavadinimų eksplikacijose ir aprašymuose: emocinės būsenos priežastį, situacijos dalyvius, emocinę būseną ir jos įvertinimą, požymius, kitus pastarąjį lydinčius jausmus.

Metaforinio ir metoniminio PYKČIO konceptualizavimo atvejų ištyrimas atskleidė tam tikrus pykčio suvokimo, mąstymo ir kalbėjimo apie pyktį dėsningumus. Dažniausiai pykčio suvokimo pagrindą sudaro elementarios PUSIAUSVYROS, TALPYKLOS ir JUDEJIMO (AUKŠTYN, ŽEMYN) vaizdinės schemas bei bazinės, labiau su jusliniu patyrimu susijusios, taigi stereotipinių nuostatų ir kultūrinės informacijos turtingesnės, sąvokos: FIZINIS SKAUSMAS, NAŠTA, LIGA (KŪNO LIGA, PSICHINĖ LIGA, PAŠĖLIMAS), PAVOJINGAS ŽVĖRIS, PRIEŠAS, VELNIAS, KALĖJIMAS / SPĄSTAI, AUDRINGI ORAI, KARŠTAS SKYSTIS, JŪRA. Jų sudaromos metaforos labai dažnai grindžiamos kūniškuoju patyrimu, susijusiu su pykčio emocine būsena. Iš šios patirties išplaukia ir organizmo sutrikimų bei netinkamo elgesio kaip pykčio požymių interpretacija. Šie fiziologiniai požymiai taip pat sudaro įprastai pykčiui pavadinti vartojamų metonimijų šaltinį.

Žodyninių duomenų pagrindu išskirti bendrojo pykčio scenarijaus elementai bei išsamesnė pačios emocinės būsenos konceptualizavimo atvejų analizė leidžia priėti prie prototipinio pykčio suvokimo modelio, kurį šiuo atveju sudaro trys pagrindinės scenos: SKRIAUDOS PADARYMAS, VIDINIS

PYKTIS ir Į IŠORĘ NUKREIPTAS PYKTIS. Pastarosios atitinka tipinės pykčio situacijos įvykių seką. Tokio modelio rekonstrukcija itin pravarti lyginant bendrai PYKČIO kategorijai priklausančių jausmų konceptualizavimo būdus skirtingų kalbų pasaulėvaizdžiuose.

Aloyzas Gudavičius

Šiaulių universitetas

Konceptualiųjų metaforų konvencionalumo aspektas

Tradicinėje metaforologijoje visuotinai pripažįstamas metaforų skirstymas į kalbos (sistemines, „mirusias“) ir poetines (teksto) metaforas. Lakoffo–Johnsonso konceptualiosios metaforos teorijoje esmingesnio skirtumo tarp kalbos ir poetinių metaforų nedaroma, pastarosios laikomos tik konvencionaliųjų metaforų sferos išplėtimu. Metaforos laikomos ne ypatingu poetinės kalbos požymiu, o kalbos apskritai, atspindinčios metaforinę mąstymo strategiją, ypatybe. Tačiau per trejetą dešimtmečių jau klasikine laikoma konceptualiosios metaforos samprata patyrė reikšmingų modifikacijų ir papildymų. Vienas reikšmingesnių – komunikacinio metaforos aspekto, tikslinės metaforos, kuri „sukuria pasakyme alternatyvią tam tikro referento ar temos perspektyvą“ (Steen 2008, 231), skyrimas. Komunikacinė metafora – platesnė sąvoka už kalbos (sistemines) metaforos sąvoką: į ją įeina ne tik kalbos metaforų aktualizacija (płg.: *sunkus nusikaltimas* ir <...> *esą N. Venckienei gali būti pareikšti įtarimai, jog ji yra palenkusi kitus asmenis daryti sunkius kaip švinas nusikaltimus delfi.lt* 2013 04 15), bet ir palyginimai, analogijos bei kiti kalbinės raiškos būdai.

Kalbant apie metaforų konvencionalumą, kaip ir apie kitus jų požymius, būtina aiškiai skirti pačias konceptualiąsias metaforas kaip mąstymo strategiją (mentales metaforas) ir metaforinius pasakymus kaip kalbinę konceptualiųjų metaforų raišką. Konceptualiųjų metaforų atžvilgiu teisingiau būtų kalbėti ne apie jų konvencionalumą, o apie universalumą / specifiką. Kadangi žmonių mąstymas ir jutiminis pasaulio pažinimas turi universalų pobūdį, tai ir konceptualiosios metaforos iš esmės yra universalios, tačiau materialinės ir kultūrinės visuomenės gyvenimo aplinkybės daugeliu atvejų lemia kultūrinę metaforos specifiką. Kaip teigia George'as Lakoffas ir Markas Turneris, metafora GYVENIMAS YRA VERGIJA gali būti konvencionalizuota tam tikroje krikščioniškoje subkultūroje, bet ji nėra konvencionali visoms angliškai kalbančioms visuomenėms (Lakoff, Turner 1989, 56).

Kitas dalykas yra metaforinių pasakymų (kalbinės raiškos) konvencionalumas. Vienais atvejais konceptualiosios metaforos realizuojamos įprastais pasakymais kaip kategorizacijos rezultatas, kitais – specialiai nurodomas skirtingų kognityvinių sričių ryšys. Tokias metaforas Gerardas Steenas vadina tikslinėmis (*deliberate*) arba komunikacinėmis. Konvencionalizuoti metaforiniai pasakymai vartojami ir suvokiami automatiškai, neaktualizuojant jų vidinės formos. Jų tyrinėjimo prasmė – atskleisti tokių metaforų atsiradimo priežastis ir aplinkybes, kurios kalbamuoju momentu nebeatrodo aktualios. Kas kita tikslinės metaforos. Naujai atsirandantys arba iš naujo aktualizuojami seni standartiniai pasakymai rodo dabartinį kalbėtojų požiūrį į pasaulį, kalbamajam laikotarpiui būdingas vertybes bei pasaulio daiktų ir reiškinių ryšį. Žinoma, riba tarp konvencionalizuotų kalbos ir tikslinių komunikacinių metaforų nėra griežta.

Sigita Jakimovienė

Vytauto Didžiojo universitetas

(Ne)mandagumo raiška nusikaltimų diskurse: įvardijimo aspektas

Pranešime siekiama atkreipti dėmesį į nusikaltimų diskursą, kaip į svarbų reiškinį, iš kurio galima spręsti apie mūsų kasdienės interpretacijos praktikas ir pateikti bendresnių įžvalgų apie mūsų kultūros ir kalbos ryšį. Per įvardijimų tyrimą siekiama atkreipti dėmesį į eufemiją ir disfemiją kaip dvi (ne)mandagumo strategijas, konkuruojančias viename diskurse.

Tyrimo medžiagą sudaro žiniasklaidos kriminalinių rubrikų tekstai ir kiti žiniasklaidos tekstai, kuriuos galima priskirti politiniam ir socialiniam diskursui, apie 2016 m. sausio 2 d. naktį Saviečiuose įvykdytą dviejų vaikų nužudymą. Kriminalinių rubrikų tekstai rinkti apimant laikotarpį nuo pirmųjų pranešimų pasirodymo, t. y. 2016 m. sausio 2 d., iki 2016 m. vasario 1 d. Tai *lyto.lt*, *15min.lt*, *delfi.lt*, *tv3.lt*, taip pat viešų policijos tinklalapių tekstai. Kitų rubrikų tekstai į tyrimo lauką pateko juos radus pagal raktinius žodžius per *google* paiešką.

Iš viso tirti 46 tekstai ir juose vartojami diskurso dalyvių (kalto asmens ir aukų) ir paties nusikaltimo įvardijimai ir apibūdinimai. Atlikta šių įvardijimų ir jų tipų (modelių) pagal struktūrą ir įvardijimo tiesiogiškumo laipsnį analizė, taip pat įvardijimo modifikatorių suteikiamos reikšmės analizė. Šių įvardijimų raiška įvertinta disfemijos ir eufemijos požiūriu. Nustatyti diskurso dalyvių ir nusikaltimo

įvardijimo panašumai ir skirtumai. Paaškinama, kokia vieta tirtuose tekstuose tenka mandagumui, kaip tarpasmeninių santykių raiškos aspektui.

Atliekant tyrimą derinti aprašomieji, lyginamieji, kiekybiniai ir diskurso analizės kokybiniai metodai ir taikytos sociopragmatikos mandagumo teorijos išvalgos. Mandagumas čia suprantamas kaip lingvistinis elgesys – komunikacinių strategijų vartojimas siekiant palaikyti ir skatinti socialinę harmoniją, taip pat ir kaip nemandagių įsitikinimų (nuomonės) sumažinimas, kuriam kaip viena iš priemonių pasitelkiama eufemija, o tiesioginiai ir netiesioginiai kritiški įvardijimai yra vertinami kaip įvaizdžiui grėsmingi aktai ir todėl kaip nemandagus lingvistinis elgesys.

Tiriamosios medžiagos analizė leidžia teigti, kad mandagumo teorijos požiūriu disfemiški įvardijimai sudaro didžiąją dalį kaltojo asmens įvardijimų, o nusikaltimas įvardijamas eufemiškai. Dažniausi kaltojo asmens įvardijimai yra daugiažodžiai, labai ilgi (kartais daugiau kaip 20 žodžių), nusikaltimo ir aukų įvardijimus sudaro daug paprastesnės konstrukcijos. Kaltam asmeniui, jo charakteriui, gyvenimo būdui aptarti skiriama gerokai daugiau dėmesio nei jo aukoms. Asmens ir veiksmo vertinimas dažniausiai reiškiamas eksplicitiškai, beveik nerasta implikacijų, o daugiažodžiai įvardijimai dažniausiai konstruojami kaip propozicijos (*nuolat gyvenimo draugę daužydavęs vyras, žiauriai vaikus į šulinį įmetęs vyras, vaikams norėjęs pakenkti tėvas*). Vertinant pagrindinį kaltąjį įvardijančio junginio žodį nustatyta reikšmingų skirtumų skirtinguose interneto portaluose: neutraliausiai įvardijama *delfi.lt*, *15min.lt* kriminalinėse rubrikose, disfeminė raiška dominuoja *Lryto.lt* kriminalinių rubrikų ir kai kurių autorių tekstuose. Neutraliausius įvardijimus ir pagrindinio įvardijimo žodžio modifikatorius vartoja policijos tinklalapių ir kitų politinio ar socialinio diskurso tekstų autoriai. Žiniasklaidoje eufemiški įvardijimai kaip konkurentai disfemiškoms formoms atsiranda perimant gatavas teisinio diskurso frazes arba cituojant teisėtvarkos pareigūnus ir jų pranešimus ar kitus asmenis. Tyrimo rezultatai parodė, kad žiniasklaidos pranešimai apie nusikaltimus kuriami naudojantis „sankcionuoto nemandagumo“ strategija: tokiame diskurse kalbėti neigiamai apie nusikaltėlį yra norma, o priešingas kalbėjimas būtų normos pažeidimas.

Velnio pavadinimai pagal veiksmą ar funkciją lietuvių tarmėse ir tautosakoje

1. Lietuvių tarmėse ir pasakojamosios tautosakos tekstuose, pirmiausia mitologinėse sakmėse ir pasakose, vartojama apie pusšimtis eufemistinės prigimties velnio pavadinimų, kurie motyvacinio ryšiu esti susiję su šiam populiariam mitologiniam personažui būdingais veiksmais ar funkcijomis. Pagal semantines ypatybes šie velniavardžiai skirtni į: 1) pavadinimus pagal keliamą garsą; 2) pavadinimus, kuriuos motyvuoja kiti mitinei būtybei įprasti veiksmai: a) bauginimas, b) kabinėjimasis prie žmogaus, c) gundymas, d) klaidinimas, e) lakstymas, f) ko nors nešimas, gabenimas; 3) pavadinimus pagal populiarių atributų; 4) įvairius kitus pavadinimus.

2. Pavadinimus pagal keliamą garsą galima skirstyti smulkiau į: a) pavadinimus pagal balsu keliamą triukšmą: *Baukus, Baukas, Baukė, Baukis* (: *baukė* ‘baubė, maurojo’, *Būkas* (: *būkė*), *Bauba, Baubutė* (: *baubė*), b) pavadinimus pagal bildėjimą, daužymąsi: *baldukas* (: *baldėsi*), *bildukas, bildūnas* (: *bildėjo*); c) pavadinimus, atsiradusius dėl velnio ir perkūno eufemizmų painiojimo: *Dundulis* (: *dundėjo*), *Dudutis, Dudukas* (: *dudėjo*), *Traškutis* (: *traškėjo*). Velnias daugelį veiksmų atlieka su vienu populiariausių savo atributų – smala, degutu. Ši jo savybė motyvuoja velniavardžius *smalis, smalinis* (: *smala*), *degutis* (: *degutas*).

3. Kiti su velnio veiksmais susiję pavadinimai darybiškai irgi sietini su atitinkamais veiksmoždžiais: a) *baugis* (: *baugino*), *nuoganda* (: *nugandino*), *vaidalas* (: *vaidenosi*); b) *kibis* (: *kibo*), *kipšas, kipšis* (: *kibo*); c) *gundikas* (: *gundė*), *gaudadūšis* (: *gaudė* ir *dūšia*); d) *painelis, painiava, painia* (: *painiojo*); e) *bizas* (: *bizinėjo* ‘lakstė’), *tutuliukas* (: *tutulis* ‘kas tutinėja, bėginėja’), *kinkutis* (: *kinkavo*); f) *nešamoji* (: *neša*).

4. Dar esama grupelės įvairios motyvacijos kitokių velnio eufemizmų, kaip antai *ratatepis* (: *ratai* ir *tepti*), *naktinis* ‘velniukas, naktimis jodantis arklius’ (: *naktis*), *dangšys* (: *dengė*). Kai kurių šios grupės velniavardžių motyvaciją sunkoka aiškinti, remiantis tik dabartinės kalbos duomenimis. Tokie yra, pavyzdžiui, *gabjauja, gabikis, gibris, gibras*. Galima spėti, kad bent jau kai kurie iš jų – anksčiau garbintų mitinių būtybių vardai. Palaispniui įsigalint krikščionių pasaulėžiūrai, jie buvo priskirti velniui.

Rytų aukštaičiai vilniškiai: kas SAVAS, o kas SVETIMAS

Lietuvių kalbos tarmių tyrimų problematika daugiausiai nukreipta į nuasmenintą kalbinių faktų analizę. Tarminė kalba tyrinėjama ir aprašoma beveik nesiejant jos su autoriumi, tradiciškai vadinamu pateikėju arba informantu. Tik vadinamieji sociolingvistiniai kintamieji – pateikėjų amžius, sėslumas ir kitų kalbų mokėjimas – dažniausiai yra vieninteliai faktoriai, siejantys tiriamą tarminę medžiagą su tuo, kuris ją papasakojo. Priešingai nei tradiciniai tyrimai, pastaraisiais metais sustiprėjusi kognityvinės kalbotyros kryptis pabrėžia būtent kalbėtojo, jo kognityvinės patirties, mąstymo ir kalbėjimo proceso ryšį. Remiantis konceptualizacijos ir kognityvinės semantikos reikšmės interpretavimo teorijomis šiame pranešime į rytų aukštaičių vilniškių tarminę medžiagą bus mėginama pažvelgti remiantis joje užkoduotais kalbėtojo pasaulio suvokimo, kognityvinės patirties ženklais. Kadangi ši patarmė tokiu aspektu dar neanalizuota, tyrimui pasirinkti skirtingų kartų ir socialinių sluoksnių žmonėms natūraliai suvokiami konceptai SAVAS ir SVETIMAS. Šiuos konceptus tiriamojoje patarmėje įdomu patyrinėti ir dėl sudėtingos istorinės Vilniaus krašto, kuriam priklauso vilniškių patarmė, situacijos.

Pranešime konceptų SAVAS ir SVETIMAS realizacija bus analizuojama atsižvelgiant į erdvės ir laiko santykius. Pagrindinis faktorius, aptariant su erdviniais santykiais susijusius tiriamuosius konceptus, yra fizinės ribos suvokimas. Prototipinė rytų aukštaičių vilniškių santykio SAVAS : SVETIMAS erdvėje įvardijimo priemonė – leksema *Lietuva*. Tiriamųjų konceptų realizacija laiko atžvilgiu sudėtingesnė nei erdvės. Čia taip pat svarbi tam tikra laiko riba, tačiau ji priklauso nuo individualaus kalbos vartotojo laiko suvokimo, todėl ir su laiku susijusių konceptų SAVAS ir SVETIMAS realizacija kalboje įvairesnė.

Różne znaczenia czy różne profile?

Profilowanie jest jednym z najbardziej popularnych i zarazem niejednoznacznych pojęć w lingwistyce ostatnich dwudziestu lat. Polscy autorzy, którzy w swoich pracach operują pojęciem profilowania, odwołują się bądź to do ujęcia „amerykańskiego”, sformułowanego przez Ronalda Langackera (1987, 1995), bądź do rozumienia zaproponowanego Jerzego Bartmińskiego (1990, 1993) w ramach paradygmatu lingwistyki antropologiczno-kulturowej (etnolingwistyki kognitywnej). W swoim wystąpieniu nie dążę do konfrontacji tych dwóch koncepcji, lecz skupiam uwagę jedynie na propozycji Bartmińskiego, podejmowanej i rozwijanej przez niektórych jego współpracowników w pracach poświęconych opisowi językowego obrazu świata (JOS), pojmowanego jako „zawarta w języku, różnie zwerbalizowana interpretacja rzeczywistości, dająca się ująć w postaci zespołu sądów o świecie” – sądów „utrwalonych w samym języku, w formach gramatycznych, słownictwie, kliszowanych tekstach (np. przysłów), bądź to przez formy i teksty języka implikowanych” (Bartmiński 1990, 110).

W nurcie etnolingwistyki kognitywnej koncepcja profilowania funkcjonuje w sieci pojęć takich, jak: językowy obraz świata, stereotyp (ostatnio „wypierany” przez synonimicznie traktowany koncept), definicja kognitywna, punkt widzenia i perspektywa interpretacyjna, wartości i podmiot. Jako że ów zespół pojęć nie jest przypadkowy, operacja profilowania i będący jej wytworem profil, sytuowana jest w szeregu między „definicją kognitywną” jako narzędziem opisu stereotypów (pojęć, konceptów) a „punktem widzenia”, tzn. czynnikiem, które niejako „steruje” konstruowaniem znaczenia (konceptualizacją) i profilowaniem. W kolejności też jest powiązana z podmiotem, skorelowanym z punktem widzenia i wartościami podzielanymi przez podmiot.

Przyjmuję, że pojęcie profilowania wyrosło: 1) na gruncie szerokiej koncepcji znaczenia słowa – znaczenia pojmowanego jako struktura nieograniczona jedynie do cech koniecznych i wystarczających, lecz otwarta, zawierająca wszystkie utrwalone pozytywne charakterystyki przedmiotu; 2) z zastosowania definicji kognitywnej do opisu tak pojmowanego znaczenia.

Zarówno nowa koncepcja znaczenia słowa, jak i metoda definicji kognitywnej jako narzędzia jego opisu bazowały na doświadczeniach zdobytych przy „Słowniku stereotypów i symboli ludowych” (SLSJ 1980; SSiSL 1996, 1999, 2012), którego metodologia wykorzystywała i jednocześnie przełamwała tradycyjne strukturalistyczne paradygmaty definiowania. W ostatnich latach pojęcie profilowania

zaowocowało koncepcją, która stosowana jest zarówno w opisach języka i kultury ludowej, jak też – a nawet częściej – w analizach języka ogólnonarodowego i dyskursu publicznego (Niebrzegowska-Bartmińska 2014, 2015), m.in. przy opisie wartości w językowym obrazie Słowian i ich sąsiadów w analizach konceptów takich, jak: dom, Europa, praca, wolność i honor (por. LASiS 2015).

Profilowanie traktuję jako „subiektywną (tj. mającą swój podmiot) operację językowo-pojęciową, polegającą na swoistym kształtowaniu obrazu przedmiotu poprzez ujęcie go w określonych aspektach (podkategoriach, fasetach), takich jak np. pochodzenie, cechy, wygląd, funkcje, zdarzenia, przeżycia itp. w ramach podobnego typu wiedzy i zgodnie z wymogami określonego punktu widzenia” (Bartmiński, Niebrzegowska 1998, 212). Profil w tym kontekście jest wariantem wyobrażenia bazowego, „ukształtowanym przez dobór faset, ich uporządkowanie według reguł implikacji, ich wypełnienie treścią stosownie do przyjętej wiedzy o świecie. Jest to zarazem wariant kreowany przez czynnik dominujący, dominantę.” (Bartmiński, Niebrzegowska 1998, 217).

W referacie podejmuję niektóre, dotąd nierozstrzygnięte, kwestie relacji między profilami a wyróżnianymi w słownikach (m.in. SWJP Dun USJP Dub, PSWP Zgół) znaczeniami słowa. Wracam do stwierdzenia przyjętego przed prawie 20 laty w pracy „Profile a podmiotowa interpretacja świata”, w której pisaliśmy, że profile mieszczą się wewnątrz wydzielonych znaczeń i stanowią swoistą formę kształtowania treści bazowej (Bartmiński, Niebrzegowska 1998, 218) i na szerszym materiale stawiam pytania o to:

(1) Jak się mają profile do znaczeń słów wydobywanych w słownikach języka ogólnego?

(2) Czy synonimy (typu *blawatek – chaber – modrak; praca i robota*) są wykładnikami różnych profili?

(3) Co wynika z faktu, że profilowaniu podlegają znaczenia nazw własnych (*Europa, Azja, Afryka* itp.) mimo że w słownikach nie mają one poświadczenia (zgodnie z rozpowszechnionym przekonaniem, że nazwy własne jedynie posiadają denotację, a nie konotację, tzn. nie mają znaczenia)?

Moim analizom, zmierzającym do uchwycenia czynników obiektywnych i subiektywnych w kształtowaniu obrazu/wizji świata, towarzyszy przekonanie zbieżne z obserwacją Jadwigi Puzyniny (1998, 273), że pojęcie profilowania może być istotnym narzędziem lingwistycznej analizy pojęć z zakresu kultury. „Pozwoli ono być może bardziej adekwatnie opisać słowa, których nie można uznać za polisemiczne w tradycyjnym tego słowa znaczeniu, a które w dotychczasowych słownikach opisywane były w sposób niedopuszczalnie uproszczony i jednostronny.”

Bibliografia

Bartmiński Jerzy 1990, Punkt widzenia, perspektywa interpretacyjna, językowy obraz świata, In Jerzy Bartmiński (red.), *Językowy obraz świata*, Lublin: Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, 109–127.

Bartmiński Jerzy 1993, O profilowaniu pojęć w słowniku etnolingwistycznym, In V. N. Toporov (red.), *Philologia Slavica. K 70 letiju akademika N. I. Tolstogo*, Moskva: Nauka, 12–19.

JOS – Jerzy Bartmiński (red.), *Językowy obraz świata*, Lublin: Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, 109–127, 1990.

Langacker Ronald W. 1987, *Foundations of Cognitive Grammar 1: Theoretical Prerequisites*, Stanford: Stanford University Press.

Langacker Ronald W. 1995, *Wykłady z gramatyki kognitywnej : Kazimierz nad Wisłą, grudzień 1993*, Henryk Kardela (red.), Lublin: Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej.

LASiS – Jerzy Bartmiński (red.), *Leksykon aksjologiczny Słowian i ich sąsiadów*, T. I. *Dom*, Jerzy Bartmiński, Iwona Bielińska-Gardziel, Beata Żywicka (red.), Lublin: Uniwersytet Marii Curie-Skłodowskiej, 2015.

Niebrzegowska-Bartmińska Stanisława 2014, Od separacyjnego do holistycznego opisu językowego obrazu świata. Na marginesie dyskusji nad kształtem artykułów w „Leksykonie aksjologicznym Słowian i ich sąsiadów”, In Iwona Bielińska-Gardziel, Stanisława Niebrzegowska-Bartmińska, Joanna Szadura (red.), *Wartości w językowym obrazie Słowian i ich sąsiadów 3. Problemy eksplikowania i profilowania pojęć*, Lublin, 71–102.

Niebrzegowska-Bartmińska Stanisława 2015, O profilowaniu językowego obrazu świata, *Poradnik Językowy* 1, 30–44.

PSWP Zgół – Halina Zgólkowa (red.), *Praktyczny słownik współczesnej polszczyzny*, T. 1-50, Poznań: Wydawnictwo Kurpisz, 1994–2005.

Puzynina Jadwiga 1998, *Struktura semantyczna NARODU a profilowanie*, In Jerzy Bartmiński, Ryszard Tokarski (red.), *Profilowanie w języku i w tekście*, Lublin: Uniwersytet Marii Curie-Skłodowskiej, 259–276.

SLSJ – *Słownik ludowych stereotypów językowych. Zeszyt próbny*, Wrocław, 1980.

SSiSL – *Słownik stereotypów i symboli ludowych*, T. 1 *Kosmos*. Koncepcja całości i redakcja Jerzy Bartmiński, zastępca redaktora Stanisława Niebrzegowska-Bartmińska, cz. 1. *Niebo, światła niebieskie, ogień, kamienie*, Lublin 1996; cz. 2. *Ziemia, woda, podziemie*, Lublin 1999; cz. 3. *Meteorologia*, Lublin 2012; cz. 4. *Świat, światło, metale*, Lublin 2012.

SWJP Dun – Bogusław Dunaj (red.), *Słownik współczesnego języka polskiego*, Warszawa, 1996.

USJP Dub – Stanisław Dubisz (red.), *Uniwersalny słownik języka polskiego*, T. 1–6, Warszawa, 2003.

Silvija Papaurėlytė

Šiaulių universitetas

Kai kurie cukrinio diabeto (cukraligės) koncepto bruožai lietuvių kalbos pasaulėvaizdyje

Aptariant viešojo Lietuvos sveikatos diskurso analizės uždavinius buvo pabrėžta, kad „būtina apibendrinti viešajame Lietuvos sveikatos diskurse publikuojamą medžiagą apie atskirus konceptus, aiškintis, kas turi daugiausia įtakos žinių apie sveikatą turiniui, visuomenės nuostatoms sveikatos

atžvilgiu formuoti, apibrėžti, kas tekstuose pateikiama kaip labiausiai dėmesio vertas dalykas <...>“ (Papaurėlytė-Klovienė 2014, 80). Šio tyrimo tikslas – apibrėžti bendrąją LIGOS koncepto aprašymo tvarką ir aprašyti dalį CUKRINIO DIABETO (CUKRALIGĖS) koncepto viešajame Lietuvos sveikatos diskurse (vadinasi, ir lietuvių kalbos pasaulėvaizdyje) turinio, palyginti abiem pavadinimais įvardijamų ligų suvokimo ypatumus, remiantis konceptualiųjų metaforų aktualizacija tekste.

CUKRINIO DIABETO konceptas (kaip, tikėtina, ir visų ligų konceptai) yra kaleidoskopiško pobūdžio. Dominuoja **prototipinės situacijos** scenarijus, fiksuojamos ir **tipinės** schemos apraiškos. Tikėtina, kad skirtingos scenarijaus dalys tekstuose atspindimos skirtingai. Lietuvos viešajame sveikatos diskurse išsamiausiai atskleidžiami ligos simptomai ir jos padariniai, o apie ligų priežastis ir būdus jų išvengti rašyti nėra populiaru.

Konceptualiosiomis metaforomis aktualizuojamos pagrindinės cukrinio diabeto (cukraligės) charakteristikos atskleidžia galimus šia liga sergančių žmonių ir jų artimųjų elgesio modelius. Kalbant apie cukrinį diabetą ir cukraligę produktyviausia yra ŽMOGAUS metafora. Remiantis į tikslo sritį iš ištakos srities perkeliamais požymiais, galima teigti, kad liga suvokiama kaip neišvengiamas gyvenimo palydovas arba partneris, visai retai – kaip priešas. Cukrinio diabeto (cukraligės) specifika lemia tai, kad kovos su šia liga idėja atrodo beprasmė. Nuo cukrinio diabeto nepasveikstama, tai liga, kuria žmogus serga iki mirties, tačiau laikantis konkrečių taisyklių galima jos poveikį gyvenimo kokybei sumažinti iki minimumo.

Skirtumų tarp žodžių junginiu *cukrinis diabetas* ir žodžiu *cukraligė* įvardijamos ligos yra mažai. Kiek įvairesnių konceptualiųjų metaforų (MECHANIZMO, NUSIKALTIMO) aktualizacija leidžia teigti, kad cukraligė suvokiama šiek tiek konkrečiau nei cukrinis diabetas. Tai ir koreliuoja su skirtumu tarp abiejų ligos pavadinimų vartojimo sferos: žodžių junginys *cukrinis diabetas* yra terminas, tai mokslinės kalbos žodis, o *cukraligė* liga vadinama šnekamojoje kalboje.

Rūta Petrauskaitė

Vytauto Didžiojo universitetas

Europos institucijų diskurso pozityvusis patosas

Pranešimu bus siekiama įvardyti ir apžvelgti vieną iš esminių Europos institucijų diskurso retorikos bruožų – pozityvųjį patosą, atsiskleidžiantį pačiais įvairiausiais turinio elementais ir raiškos formomis.

Pozityvūs patosas apima oficialiajam europiniam diskursui būdingus metaforinius modelius, specifinę leksiką ir sintaksę, padedančią išreikšti esmines demokratijos vertybes ir nuostatas. Pozityvūs patosas gali būti siejamas su politiniu korektiškumu (angl. *political correctness*), pilietiniu mandagumu (angl. *civility*), eufemija, specifiniu oficialiuoju stiliumi (angl. *inflated style*), biurokratiu žargonu ar net orveliškąja naujakalbe, tačiau tik iš dalies ir tik tiek, kiek reiškiniai siejasi ir yra suprantami kaip šalies ar žmogaus laisvės ir orumo paisymas, nežeminimas ir nediskriminavimas jokiū pagrindu, kaip Vakarų visuomenių liberalūs konsensusas. Pozityvūs patosas pristatomas ir kaip socialinės inžinerijos instrumentas, kaip socialinių įtampų prevencijos priemonė. Jis analizuojamas įvairiuose mokslo ir studijų politikai, akademinėi etikai ir panašioms temoms skirtuose viešuose dokumentuose, teisės aktuose ir kituose tekstuose anglų kalba, identifikavimui ir interpretavimui taikant substitucijos, perifrazės, lyginimo ir įkontekstinimo bei kitus metodus, pvz., abstraktūs ir neinformatyvūs terminai „geroji / blogoji mokslinė praktika, atšaukti straipsniai“ (angl. *good/bad scientific practice, retracted articles*) gali būti teisingai suprasti tik kalbant apie akademinę etiką, siekis įvardyti neigiamus reiškinius pozityviai, plg.: angl. *to embellish or withhold undesired results, improper authorship* išryškėja tik pakeitus pozityvius būdvardžius ir veiksmažodžius neutraliais.

Dorota Rak

Jogailos universitetas

Archiwalia Działu Dokumentacji Kontekstów Kulturowych Muzeum Etnograficznego w Krakowie jako źródło badań językoznawczych

W zbiorach Działu Dokumentacji Kontekstów Kulturowych Muzeum Etnograficznego w Krakowie znajduje się pokaźny zbiór archiwaliów, które mogą być cennym źródłem do badań językoznawczych. Specyfika tego zasobu sprawia, że w szczególności mogą z niego korzystać dialektolodzy. W archiwum zgromadzono teksty zapisane gwarą, zbiory słownictwa i słowniczkę, wykazy nazw osobowych, a także inne gwarowe dokumenty. Najstarsze archiwalia, jakie z inicjatywy Seweryna Udzieli i Romana Reinfussa trafiły do Działu, pochodzą z II poł. XIX w.

Referat sytuuje się na pograniczu językoznawstwa, archiwistyki, dyplomatyki i bibliologii. Jest próbą uporządkowania i opisu wymienionych archiwaliów na przykładzie zasobu związanego z polskim

Podtrzymem (Podhale, Spisz, Orawa) tak, aby językoznawcy mogli korzystać z tych dokumentów w swoich badaniach.

Maciej Rak

Jogailos universitetas

Testamenty podhalańskie z XVII i XVIII w. jako źródło do dziejów słownictwa dotyczącego kultury materialnej

Niniejszy referat dotyczy słownictwa testamentów góralskich zebranych we „Włociańskich rozporządzeniach ostatniej woli na Podhalu w XVII i XVIII w.” Kazimierza Dobrowolskiego (Kraków 1933). Zgromadzone tu testamenty pochodzą z ksiąg gruntowych Urzędu Kameralnego w Nowym Targu. Jak wiadomo, tego typu teksty stanowią ważne źródło do badań historycznojęzykowych m.in. z tego względu, że rejestrują leksykę potoczną i regionalną. Tak jest również w przypadku góralskich rozporządzeń ostatniej woli. Historyk sądownictwa i prawodawstwa z pewnością przeczytałby je pod kątem zasad i tradycji dziedziczenia majątku na Podhalu. Dla historyka języka ważniejszy jest aspekt leksykalny, w równym stopniu zajmuje on również dialektologa. Testamenty góralskie mogą więc być charakteryzowane z kilku perspektyw – w referacie chciałbym skupić się jednocześnie na aspekcie historycznojęzykowym i dialektologicznym. Omawiane teksty mogą być bowiem ważnym źródłem dla badacza zajmującego się historią i ewolucją słownictwa gwarowego. Jak wiadomo, nie dysponujemy zbyt dużą liczbą tego typu prac. W szczególności ciekawe mogą być regionalne i gwarowe miary gruntów, informacje o używanych jednostkach monetarnych, nazwy stopni pokrewieństwa i powinowactwa oraz nazwy mienia ruchomego. W referacie chciałbym się zająć tym właśnie wycinkiem leksyki.

Sposoby analizy semantycznej przysłów

Przysłowia stanowią gatunek folkloru o skondensowanej strukturze, skomplikowanej symbolice, odczytanie której wymaga kompetencji w zakresie dawnych obyczajów, zachowań, wierzeń ludowych. Przysłowia szerzą się drogą przekazu ustnego, mają cechy języka potocznego. Należą do różnych aktów słownych – są nakazami, zakazami, przestrogami i pouczeniami, pełnią funkcję impresywną i dlatego oddziałują na odbiorcę mając na celu kształtowanie jego postaw. Są zbudowane na zasadzie paralelizmu lub kontrastu znaczeniowego i składniowego. Charakteryzują się dwustopniowością znaczenia, tzn. jego metaforycznością. Stanowią przedmiot zainteresowań przedstawicieli wielu dyscyplin naukowych – folklorystów, literaturoznawców, językoznawców, a nawet logików i filozofów; w ich opisie stosowane są różnorodne metodologie.

Przysłowia stanowią też bardzo cenne źródło w rekonstrukcji językowego obrazu świata (JOS) i są szeroko wykorzystywane przez etnolingwistów. Opis semantyki przysłów może być oparty na metodologii, opracowanej przez Jerzego Bartmińskiego i jego zespół dla „Słownika stereotypów i symboli ludowych” oraz stosowany przy opisie opartym na analizie różnych gatunków folkloru w moskiewskim słowniku etnolingwistycznym „Slavjanskije drevnosti” (red. N. J. Tolstoj, S. M. Tolstaja). Zgodnie z ich założeniami, dążąc do rekonstrukcji jakiegoś pojęcia w obrębie jednego gatunku tekstów, badane pojęcie i wyraz je nazywający poddawany jest oglądowi w całej sieci powiązań leksykalno-semantycznych. Na sieć tę składają się zarówno relacje na osi paradygmatycznej (hiperonimy / hiponimy, opposita, synonimy, derywaty słowotwórcze i semantyczne), jak i po części na osi syntagmatycznej (kompleksy, w których dany leksem występuje; kolokacje). Metoda ta może być stosowana w procesie tworzenia bazy danych do analizy (w naszym przypadku – ekscerpcji przysłów z opracowań paremiologicznych) oraz przy opisie semantyki pojęcia w każdym konkretnym tekście.

Zgromadzone w oparciu o wyżej przedstawione zasady grupy przysłów układają się w określony *makrotekst*, w którym można wyodrębnić motywy, tematy i następnie ująć je w bardziej ogólnych kategoriach semantycznych, takich jak: [ASPEKT SPOŁECZNY], [ASPEKT PSYCHICZNY], [ASPEKT FIZYKALNY], [ASPEKT BYTOWY], [ASPEKT RELIGIJNY], [ASPEKT KULTUROWY] itd. W taki sposób mamy możliwość ukazać większy fragment rzeczywistości, w którym badane pojęcie

funkcjonuje. Wówczas przysłowie jest rozpatrywane jako samodzielna jednostka leksykalna, zawierająca spójne znaczenie, podobnie jak pojedyncze wyrazy lub frazeologizmy i analizie powinna być poddawana cała treść przysłowia.

Skupiając się na analizie *mikrotekstu* – pojedynczych przysłów, mających zazwyczaj postać zdania, ukazujemy powiązania wyrazu jądrowego z innymi wyrazami w zdaniu. Jednostki leksykalne w kontekście przysłów ujawniają te elementy znaczeniowe, które pozostają nieaktywne w innych kontekstach językowych. Ujawnione w kontekście przysłowiowym elementy znaczeniowe najczęściej mają charakter konotacyjny, a elementy denotacyjne stają się elementami drugorzędnymi w stosunku do konotacyjnych, kontekst przysłowia podkreśla wagę tych ostatnich. Stosujemy też innego rodzaju zestawienia semantyczne, takie jak: [CECHY], [POCHODZENIE], [DZIAŁALNOŚĆ], [WYGLĄD], [CZĘŚCI], [ILOŚĆ], [PRZEŻYCIA], [ADRESAT], [ZASTOSOWANIE], [CZAS], [LOKALIZACJA] itd.

Zofia Sawaniewska-Mochowa

Lenkijos mokslų akademijos Slavistikos institutas

XIX-wieczne słowniki przekładowe z Litwy jako źródła do badań etnolingwistycznych

Dziewiętnastowieczne rękopiśmienne słowniki przekładowe z Litwy zasługują na nowe wspólne odczytanie, zarówno przez badaczy litewskich, jak i polskich, wpisują się bowiem w dziedzictwo kultury obu narodów, stanowiąc zarazem ważny dokument językowy czasu zaborów.

Twórcami tych słowników byli autorzy dwujęzyczni, niejęzykoznawcy (w dzisiejszym rozumieniu), często kapłani katolicki (Dominik Sutkiewicz, Antoni Juskiewicz) wywodzący się z drobnej szlachty, a zatem w strukturze tych źródeł jako swoistych gatunków tekstu odzwierciedliły się różnorodne zjawiska językowe: ówczesna polszczyzna z Litwy, z silnym nacechowaniem regionalnym i socjolektalnym, oraz litewski język mówiony (gwarowy i potoczny). Intencją tych leksykografów – konceptualizujących świat w podobny sposób jak przeciętny użytkownik języka – było stworzenie słowników, które miały uświadomić mieszkańcom dawnego Wielkiego Księstwa Litewskiego bogactwo mowy litewskiej. Nieprzypadkowo wydanie takich słowników hamowała cenzura carska, ponieważ z jednej strony wskazywały one na szeroki zakres używania polszczyzny w codziennych kontaktach na Litwie, a z drugiej – stanowiły podbudowę konstytuującej się w drugiej połowie XIX w. tożsamości narodowej Litwinów.

Na XIX-wieczną leksykografię przekładową polsko-litewską i litewsko-polską lingwista może spojrzeć z kilku perspektyw:

a. **porównawczo**, konfrontując makro- i mikrostrukturę rękopiśmiennych słowników z ówczesną praktyką leksykograficzną;

b. **w aspekcie socjolingwistycznym i komunikacyjnym**, w kontekście bilingwizmu polsko-litewskiego na płaszczyźnie parole i procesów „uwspólniania” słownictwa między użytkownikami polszczyzny regionalnej i litewszczyzny gwarowej/potocznej (por. Sawaniewska-Mochowa 2014, 135);

c. **w paradygmacie etnolingwistycznym**, ukierunkowanym na odczytanie słowników przekładowych jako źródeł informacji etnolingwistycznej (por. Chlebda 1993; 2010) o sposobie konceptualizacji świata przez Polaków i Litwinów żyjących w sąsiedztwie, ale w trudnej sytuacji politycznej, utraty niepodległości i krystalizowania się tożsamości litewskiej.

Przydatność słowników przekładowych jako swoistych gatunków tekstu do prowadzenia analiz etnolingwistycznych zostanie zilustrowana na wybranym materiale leksykalnym słowników ks. Antoniego Juszkiewicza (por. Sakalauskiene, Sawaniewska-Mochowa 2014). Ta wciąż niedoceniona pod względem poznawczym spuścizna leksykograficzna dostarcza badaczowi danych dwojakiego rodzaju: odzwierciedla z jednej strony językowy obraz świata óczesnych mieszkańców Litwy (Polaków i Litwinów) oraz informuje o indywidualnej, podmiotowej wizji świata samego leksykografa, kapłana, pozostającego w bivalencji kulturowej polsko-litewskiej.

Bibliografia

Chlebda Wojciech 1993, Słownik a „dwuoczne” postrzeganie świata, In Jerzy Bartmiński, Ryszard Tokarski (red.), *O definicjach i definiowaniu*. Lublin: Wydawnictwo UMCS, 195–205.

Chlebda Wojciech 2010, W jakim zakresie słownik dwujęzyczny może być źródłem informacji etnolingwistycznej?, In Wojciech Chlebda (red.), *Etnolingwistyka a leksykografia. Tom poświęcony profesorowi Jerzemu Bartmińskiemu*, Opole: Wydawnictwo Uniwersytetu Opolskiego, 201–208.

Sakalauskiene Vilija, Sawaniewska-Mochowa Zofia 2014, Filologia a tożsamość. Dwugłos polsko-litewski o ks. Antonim Juszkiewiczu, twórcy słowników przekładowych, *Acta Baltico-Slavica* 38, 108–125.

Sawaniewska-Mochowa Zofia 2014, Lietuviški XIX amžiaus verstiniai žodynai – regioninės lenkų kalbos tyrimų šaltiniai, *Leksikografija ir leksikologija* 4, Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 123–138.

Marius Smetona

Vilniaus universitetas

VANDUO lietuvių sąmonėje

Vanduo visais laikais buvo svarbus žmogaus ir jo aplinkos, ne tik išgyvenimo garantas, bet ir gyvybės pradžios šaltinis. Tikėta, kad per vandenį galima patekti į sielų karalystę, jog vandenyje gyvena sielos. Gintaras Beresnevičius „Sielos fenomenologijos įvade“ teigia, jog kadaise vandenys turėję reikšti dar negimusių ir mirusiųjų buvimo vietą. Daiva Šeškauskaitė knygoje „Erotika tautosakoje“ rašo, kad vaiko sugavimas vandenyje yra lyg sielos pagavimas iš vandens, ir pastebi, kad pasakose žmogui išgėrus vandens bemat atsiskiria siela, o vėlės dažnai turi pereiti vandens telkinį, kad pakliūtų į mirusiųjų pasaulį. Taigi vanduo yra ir svarbus mitologinis objektas, kuris kartu su ugnimi (tai dvi viena kitai priešingos stichijos) atlieka ne tik apvalymo funkciją, bet ir perėjimo į kitą formą, vietą ir pan. Todėl nenuostabu, kad vanduo yra svarbi religijos dalis – kaip apvalymo, apsaugos nuo pikto ir priėmimo į savų ratą simbolis (krikštas).

Žinoma, šiais laikais, kai mitologija ir religija bent iš dalies yra netekusios savo funkcijų, labai įdomu pamėginti suprasti, kas vis dėlto lietuviui yra VANDUO, kiek įtakos VANDENS suvokimui yra padariusi globalizacija, vartotojiškumas ir panašūs veiksniai.

VANDENS koncepto analizę sudaro kelios dalys:

- Sisteminė analizė:
 - žodynuose vanduo suvokiamas kaip skystis, pasižymintis įvairiomis fizikinėmis ypatybėmis;
 - terminologinėse kolokacijose vanduo neturi semantinio krūvio;
 - žodynuose nepateikiami vandens sinonimai ir antonimai.
 - Apklausų analizė:
 - iš studentų apklausų matyti, kad didžiausias deskriptorius yra *Gyvybė*;
 - antras pagal didumą – *Fizikinės savybės*.
 - Diskursų analizė:
 - grožinėje literatūroje vanduo apima iš esmės beveik visas reikšmes – nuo mitologinės iki tiesiog skysčio;
 - publicistiniame diskurse vanduo turi skysčio semą, atsiranda vandens kaip išteklių reikšmė;
 - religiniame diskurse vanduo suprantamas kaip sakralus religinis simbolis, naudojamas ritualuose.
- Iš visų trijų dalių analizės galima pateikti *vandens* kognityvinę definiciją.

Irena Smetonienė

Vilniaus universitetas

Laisvė – viena iš esminių lietuvių vertybių

Apie laisvę diskutuojama ir kalbama nuo Antikos. Kad ir kokių skirtingų pažiūrų ir laikų mąstytojai būtų, visi šią sąvoką sieja su vertybėmis. Iš tiesų, mintys apie laisvę ir moralines vertybes nėra atsitiktinės, nes moralė yra viena svarbiausių dvasinės kultūros sričių, apimanti visą žmogaus gyvenimą, be laisvės negali normaliai egzistuoti nė viena žmonių bendruomenė.

Lietuvių šviesuomenė laisvę taip pat vertino skirtingai. Antanas Maceina teigė, kad visiškai laisvai apsispręsti žmogus gali tik Dievo atžvilgiu, o kitų žmonių ir gamtos atžvilgiu žmogus absoliučiai laisvas būti negali. Vydūnui žmogaus laisvė atrodė neatsiejama nuo tautos laisvės. Juozo Girniaus nuomone, pagrindinė savybė, kuri žmogų išskiria iš kitų būtybių, ir yra laisvė. Ji lemia tai, kad žmogus, priešingai nei gyvūnas, kuriam viskas duota, turi savo gyvenimą susikurti pats. Anot Arvydo Šliogerio, žmogiškos laisvės prigimtis yra dvilypė: individo nepriklausomybė nuo kitų ir būtinumas paisyti bendruomenės taisyklių.

1. Žodynų medžiaga rodo, kad lietuviams laisvė yra ir fizinė, ir dvasinė būseną. Tai apribojimų nebuvimas ir nepriklausomybė, asmens valia reikšti savo mintis, daryti, ką nori. Be laisvės gyvenimas apskritai neįmanomas, jos priešybė yra vergija, nelaisvė, suvaržymas, prievarta.

2. Iš paremių matyti, kad laisvė lietuviui – svarbiausia vertybė. Jis gali tenkintis varganu ir kukliu gyvenimu, jei tik yra laisvas, renkasi geriau badauti laisvėje negu puotauti vergijoje. Tačiau laisvė nėra lengvai pasiekama – norint būti laisvam, reikia už tai kovoti. Ji taip pat neatsiejama nuo atsakomybės ir pagarbos kitiems, tačiau net ir laisvė turi ribas, ja negalima piktnaudžiauti – per didelė laisvė priveda prie nelaisvės.

3. Šiuolaikiniuose tekstuose (literatūroje, publicistikoje, religiniuose, filosofiniuose, politiniuose ir teisiniuose diskursuose) laisvė suprantama paremių paliudytomis reikšmėmis. Tačiau bėgant laikui, laisvės samprata kinta. Šiandieniniuose tekstuose atsiranda visuomeniškumo aspektas, labiau akcentuojama žodžio, judėjimo, pasirinkimo laisvė.

4. Jaunimo apklausos liudija, kad šiuolaikiniam žmogui laisvė labiau asocijuojasi su galimybėmis, pasirinkimu. Nebe tokie aktualūs jaunimui kovos, prievartos aspektai. Galima sakyti, kad jaunas žmogus laisvę linksta nukreipti į individualią būty, o ne visuotinę tautos gerovę.

Šių keturių tyrimo sudedamųjų dalių analizė leidžia pateikti žodžio *laisvė* kognityvinę definiciją.

Марфа Толстая

Rusijos mokslų akademijos Slavistikos institutas

Семантика превентивных оберегов в славянской народной традиции

В славянской народной традиции широко известны поверья и приметы, связанные с началом весны и признаками пробуждения природы – первым весенним громом, появлением и пением первых весенних птиц, лягушек и т. п. Каждому такому признаку соответствуют определенные ритуально-магические действия, направленные на достижение здоровья и благополучия в течение года (например, при звуках первого весеннего грома катались по земле, чтобы не болела спина; при виде первой ласточки умывались водой, чтобы не было веснушек, и т. п.). Подобные действия-обереги могут быть интерпретированы двояко: с одной стороны, они могут пониматься как способ улучшения положения вещей и профилактического обретения защиты перед будущими угрозами, и в этом случае они встают в один ряд с такими магическими действиями, как, например, окропление скота росой на Юрьев день, чтобы он был плодовитым, или умывание водой, в которую положено пасхальное яйцо, чтобы быть красивыми. С другой стороны, те же весенние превентивные обереги могут иметь семантику активной защиты от негативных последствий, которые могут наступить, если соответствующие действия не будут выполнены; в этом случае они направлены на нейтрализацию вреда, который могут нанести человеку весенние явления природы, например, первые весенние птицы. Возможность такого понимания весенних превентивных оберегов дает комплекс представлений об опасности встречи натошак с первыми весенними птицами и животными, известный у южных славян и карпатских украинцев, а также и в неславянских традициях, особенно на Кавказе.

Светлана Толстая

Rusijos mokslų akademijos Slavistikos institutas

Семантическая реконструкция в этнолингвистике

Понятие семантической реконструкции изначально принадлежало лингвистике и прежде всего этимологии, где оно служило и служит одним из двух оснований и приемов этимологического анализа, наряду с формальной реконструкцией (т.е. восстановлением праформы этимологизируемого слова). Помимо этимологии, оно применяется в исторической и теоретической семантике при изучении семантической деривации, проблемы многозначности, а также – в более широкой перспективе – при изучении истории понятий на материале истории слов (область филологии, получившая в последнее время новый импульс развития). Насколько это понятие применимо в этнолингвистике? Если в этимологии конечной задачей семантической реконструкции считается восстановление исходного значения праформы, этимона (хотя в последнее время и здесь все больше осознается необходимость воссоздания всех последовательных этапов развития значения), то в этнолингвистике семантическая реконструкция и даже сама семантика с необходимостью понимаются иначе, поскольку предметом этнолингвистики являются все формы традиционной культуры, независимо от субстанции, в которой они выражены (слово, предмет, действие, явление, поверье, текст и т.д.). Семантика в этом случае обращается только к символическому значению этих форм и предполагает установление символического значения тех элементов (как языковых, так и неязыковых), которые являются культурными знаками. Этнолингвиста интересует не семантика слова *береза* в лингвистическом смысле слова и не реальные дендрологические свойства и использование этого дерева, а образ (стереотип) березы как элемента символического языка культуры в совокупности его культурных значений. При этом смысловые компоненты лексического значения, часто определяемые реальными (утилитарными) признаками предмета, нередко остаются значимыми и для символической семантики. Материал славянских языков и традиционной культуры, представленный в словаре «Славянские древности», дает множество подтверждений этого. В докладе будут рассмотрены приемы и результаты семантической реконструкции разных элементов языка культуры – предметных (ВЕНИК, КОЛОДЕЦ, МОЛОКО, ШАПКА), акциональных (ХОДИТЬ, СМОТРЕТЬ, ОБМАНЫВАТЬ) атрибутивных (ПРАВЫЙ–ЛЕВЫЙ, ЧЕТНЫЙ–НЕЧЕТНЫЙ, КРИВОЙ) и др. символов. Как и в лингвистике, источником реконструкции значений являются разные контексты (ритуальные, повествовательные, изобразительные и др.), в которых эти культурные символы раскрывают свои функции.